

УДК 001.891:631.147(477)

РОЗВИТОК ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА В УРСР У КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІВДЕННОГО ВІДДІЛЕННЯ ВАСГНІЛ (1969-1990)

Орехівський В.Д.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України

Встановлено, що упродовж 1969-1990 рр. науково-організаційна діяльність Південного відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна була спрямована на координацію наукової роботи у науково-дослідних установах та вищих навчальних закладах, розташованих у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР. З'ясовано, що науково-дослідними установами розроблені та удосконалені заходи органічного землеробства: науково обґрунтовані сівозміни з вирощуванням зернобобових і сидеральних культур, багаторічних бобових трав та їх сумішок, післяжнивних і післяукісних посівів; використання побічної продукції; застосування раціонального обробітку ґрунту, органо-мінерального та бактеріального добрива, інтегрованих систем боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами. Практичне впровадження природних заходів забезпечило підвищення родючості ґрунту та виробництво якісної сільськогосподарської продукції, покращання фітосанітарного стану і навколишнього природного середовища.

Ключові слова: розвиток, удосконалення, органічне землеробство, природні заходи, Південне відділення, науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. запровадження інтенсивних технологій у землеробстві УРСР посилювало техногенний вплив на ґрунтовий покрив і спричинило поширення процесів ерозії, дегуміфікації та агрофізичної деградації ґрунту з втратою агрономічно цінної структури і погіршення фізичних та водних властивостей [1, с. 60]. Тому, важливим стало запровадження заходів органічного землеробства на основі застосування науково обґрунтованих сівозмін з використанням органічних добрив, побічної продукції, сидератів, післяжнивних та післяукісних посівів, зернобобових культур та багаторічних бобових трав тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної проблеми знайшли своє відображення у наукових працях С. В. Бегея, П. І. Бойка, Н. П. Коваленко, І. Д. Примака, І. А. Шуваря, Є. О. Юркевича та ін. За їхніми висновками органічне землеробство – це система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або значною мірою обмежує використання мінеральних добрив, пестицидів та регуляторів росту з метою одержання якісної продукції. Така система максимально базується на впровадженні науково обґрунтованих сівозмін, використанні рослинних решток, гною, торфу та компостів, бобових рослин і рослинних добрив з метою підвищення родючості ґрунту, забезпечення повноцінного живлення рослин та боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Напрацювання щодо заходів органічного землеробства є багатоплановими як за напрямками досліджень, так і за рівнем опрацювання проблеми, що розглядали вчені. Однак висвітленню науково-організаційної діяльності щодо розвитку органічного землеробства під егідою Південного відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна упродовж 1969-1990 рр. приділено недостатньо уваги. Тому встановлення природних заходів органічного землеробства в УРСР із врахуванням напрацювань вчених заслуговує на окреме концептуальне дослідження.

Формулювання мети статті. Метою статті є з'ясування та обґрунтування науково-організаційної діяльності Південного відділення ВАСГНІЛ щодо розвитку органічного землеробства упродовж 1969-1990 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. На шляху розвитку наукових основ органічного землеробства в УРСР важливим етапом був кінець 1960-х років, пов'язаний з черговою спробою академізації сільськогосподарської науки та створенням нового науково-методичного центру сільського, водного і лісового господарства [2, арк. 93]. Відповідно до постанови Ради міністрів УРСР від 5 січня 1970 р. на виконання постанови Ради міністрів СРСР від 12 грудня 1969 р. створено Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна (ПВ ВАСГНІЛ) [3, арк. 53], яке здійснювало координацію та науково-методичне керівництво дослідною мережею науково-дослідних установ сільськогосподарської галузі УРСР [4, с. 5]. Науково-організаційна діяльність ПВ ВАСГНІЛ спрямовувалась на розвиток теоретично-методологічних досліджень за провідними напрямками сільськогосподарської науки, забезпечення технічного прогресу в сільському господарстві, вдосконалення методів наукових досліджень, узагальнення досягнень галузевої науки й передового досвіду [5, с. 39]. У його складі було створене відділення землеробства, яке здійснювало координацію та науково-методичне керівництво дослідною справою у галузі землеробства, у т. ч. й біологічно-органічного напрямку [6, арк. 3-4].

Упродовж 1970-1990 рр. для виконання галузевих досліджень, крім діючих 19 науково-дослідних інститутів, було створено наступні підрозділи: у 1973 р. відділ агротехніки Українського науково-дослідного інституту кормів (Вінниця); у 1974 р. – лабораторію ґрунтової мікробіології Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської мікробіології (Чернігів); у 1976 р. – відділ землеробства Науково-дослідного інституту Нечорноземної зони УРСР (Житомир); у 1989 р. – лабораторію землеробства і рос-

лиництва Науково-дослідного інституту олійних культур (Запоріжжя). Для підготовки фахівців-аграріїв у 1978 р. сформовано кафедру землеробства, ґрунтознавства і агрохімії Сумського сільськогосподарського інституту; у 1982 р. – кафедру ґрунтознавства і землеробства Вінницького сільськогосподарського інституту; у 1984 р. – кафедру загального і зрошуваного землеробства Миколаївського сільськогосподарського інституту [7, с. 188]. Отже, для виконання досліджень біологічно-органічного напрямку були створені науково-дослідні осередки у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР.

Заснування ПВ ВАСГНІЛ позитивно вплинуло на науково-організаційні процеси досліджень в органічному землеробстві [8, арк. 25]. За роки існування ПВ ВАСГНІЛ досягло успіхів у напрямі біологізації польових сівозмін шляхом їх насичення зернобобовими і сидеральними культурами, багаторічними бобовими травами, післяжнивними та післяукісними посівами [9, арк. 12-13; 27-29]. На 1980-ті роки розроблено комплексний план впровадження у господарствах УРСР кормових сівозмін з вирощуванням багаторічних бобових трав та їх сумішок для підвищення родючості ґрунту і забезпечення достатнього виробництва кормів [10, арк. 14-15].

Упродовж 1970-1990 рр. під керівництвом ПВ ВАСГНІЛ науково-дослідними установами розроблено та впроваджено у виробництво ефективні системи землеробства з елементами біологізації для різних ґрунтово-кліматичних умов УРСР [11, с. 58]. Зокрема, для зони Степу розроблено: паро-просапні сівозміни у посушливих районах та у полях з високою засміченістю гірчаком рожевим – із застосуванням чорного пару, у зволжених районах – із зайнятими парами; для зони Лісостепу – сівозміни з багаторічними бобовими травами і зайнятими парами та ґрунтозахисні сівозміни; для зони Полісся на піщаних ґрунтах – сидеральні сівозміни з посівом люпину на корм та зелене добриво; на малопродуктивних кормових угіддях і заплавах землях – лучні сівозміни з багаторічними бобовими травами та їх сумішками [7, с. 200].

Розроблення та впровадження заходів біологізації органічного землеробства у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР виконували науково-дослідні установи системи ПВ ВАСГНІЛ. Зокрема, у зоні Степу: у відділі землеробства Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи; у лабораторії сівозмін Українського науково-дослідного інституту зрошуваного землеробства; у відділах рільництва Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської державних сільськогосподарських дослідних станцій [12, с. 526-527; 529-530]; у відділах агротехніки Дніпропетровської овоче-картопляної дослідної станції та Української рисової селекційної науково-дослідної станції [13, арк. 5; 14, с. 4-5; 15, с. 19; 16, арк. 1]. У зоні Полісся – у відділі рослинництва Волинської державної сільськогосподарської дослідної станції [17, с. 4; 18, арк. 1]; у відділах рільництва Житомирської та Чернігівської державних сільськогосподарських дослідних станцій [19, с. 103].

У зоні Лісостепу у напрямі органічного землеробства розширили дослідження: у відділі аг-

ротехніки Всесоюзного науково-дослідного інституту луб'яних культур; у відділі землеробства Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків; у лабораторії кормових сівозмін Українського науково-дослідного інституту кормів; у відділі агротехніки овочевих та баштанних культур Українського науково-дослідного інституту овочівництва і баштанництва [20, арк. 1]; у лабораторії землеробства Українського науково-дослідного інституту рослинництва, селекції та генетики ім. В.Я. Юр'єва [21, арк. 190]; у лабораторії агрохімії і ґрунтової мікробіології та відділі землеробства науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів УРСР [22, арк. 1-3]. Над удосконаленням заходів біологізації працювали на дослідних станціях: у відділах рільництва Вінницької, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької державних сільськогосподарських дослідних станцій [23, с. 115; 24, с. 5; 25, арк. 49; 26, с. 152; 27, с. 29; 28, арк. 10]; у відділі рільництва Драбівської дослідної станції [29, арк. 4-6; 30, с. 5; 31, с. 29]; у відділі агротехніки Української дослідної станції тютюну і махорки [32, арк. 10].

Велике значення для удосконалення напрямів органічного землеробства мала науково-дослідна робота республіканського значення. Зокрема, Український науково-дослідний інститут землеробства встановив ефективність застосування органічного, мінерального і бактеріального удобрення та раціонального обробітку ґрунту; Український науково-дослідний інститут землеробства і тваринництва західних регіонів УРСР визначив ефективність ґрунтозахисних сівозмін з внесенням органічних добрив та застосуванням обробітку ґрунту впоперек схилів [7, с. 199].

Розроблення та удосконалення наукових основ органічного землеробства із врахуванням ґрунтово-кліматичних умов УРСР здійснювали у вищих навчальних закладах. Зокрема, на кафедрі загального землеробства Української сільськогосподарської академії для Лісостепу та Полісся розроблено та впроваджено ефективні польові сівозміни з вирощуванням багаторічних бобових трав та сидеральних культур та використанням післяжнивних і післяукісних посівів [33, арк. 68-69]. Для зони Степу на кафедрі рослинництва і селекції Дніпропетровського сільськогосподарського інституту розроблено ефективну орґано-мінеральну систему удобрення та обробіток ґрунту у зерно-просапній сівозміні з кукурудзою; на кафедрі землеробства Луганського сільськогосподарського інституту – ефективне вирощування післяжнивних та післяукісних культур у зерно-парових сівозмінах із зайнятими парами; на кафедрі загального землеробства Одеського сільськогосподарського інституту – ефективне заорювання побічної продукції у зерно-парових сівозмінах з чорним та зайнятими парами [7, с. 198]. Для зони Лісостепу на кафедрі землеробства Білоцерківського сільськогосподарського інституту розроблено ефективну орґано-мінеральну систему удобрення та раціональний обробіток ґрунту у польових сівозмінах з вирощуванням зернобобових культур; на кафедрі загального землеробства Львівського сільськогосподарського інституту – ефек-

тивне вирощування багаторічних бобових трав та їх сумішок у кормових сівозмінках; на кафедрі землеробства Уманського сільськогосподарського інституту – ефективне вирощування післяжнивних та післяякісних посівів у зерно-бурякових сівозмінках [34, арк. 17].

Вченими науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів розроблено та впроваджено у виробництво системи ефективних природних заходів органічного землеробства: науково обґрунтовані польові, кормові та ґрунтозахисні сівозміни з вирощуванням зернобобових і сидеральних культур, багаторічних бобових трав та їх сумішок; застосування післяжнивних і післяякісних посівів; використання побічної продукції (солома зернових культур, стебла кукурудзи та соняшника, гичка цукрових і кормових буряків); раціональний обробіток ґрунту; органічне, мінеральне та бактеріальне удобрення; інтегровані системи боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами для різних ґрунтово-кліматичних умов і спеціалізації господарств УРСР [7, с. 200]. Зазначені природні заходи органічного землеробства цілком відповідали потребам багатогалузевих господарств, які вирощували значну кількість сільськогосподарських культур на великих земельних площах. Практичне їх впровадження забезпечило оптимізацію структури посівних площ сільськогосподарських культур, що зменшило деградаційні процеси у ґрунті та несприятливу дію водної і вітрової ерозії. Це сприяло підвищенню родючості ґрунту, покращанню водних та фізичних його властивостей, фітосанітарного стану і навколишнього природного середовища [35, с. 4]. Крім того, забезпечило підвищення урожайності та якості сільськогосподарської продукції.

Попри незаперечні досягнення вітчизняної аграрної науки цього періоду, необхідно визнати, що ПВ ВАСГНІЛ недостатньо впливало на прискорення науково-технічного прогресу у на-

прямі органічного землеробства. Однією з причин такого незадовільного процесу було повільне викорінення недоліків у плануванні, координації та фінансуванні науково-дослідних робіт. Як результат, значна частина наукових розроблень не знаходила широкого застосування у практичному виробництві. Кардинальні зміни в науково-дослідній роботі вимагали посилення розвитку фундаментальних досліджень, спрямованих на вирішення продовольчої проблеми, подальшого удосконалення наукового забезпечення агропромислового комплексу. Виходячи з цього, Рада міністрів УРСР прийняла постанову № 279 «Про заснування Української академії аграрних наук» від 22 вересня 1990 р. як вищого науково-методичного і координаційного центру з розвитку аграрної науки УРСР, яка несла повну відповідальність за її наукове забезпечення та діяла на основі законів УРСР і свого Статуту [7, с. 210]. Цим самим було ліквідовано відомчі бар'єри між галузевими науково-дослідними установами, створено умови для технологічного завершення наукових впроваджень, комплексного підходу до наукового забезпечення галузей агропромислового комплексу, у т. ч. дієвих природних заходів органічного землеробства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Можна зробити висновок, що науково-організаційна діяльність Південного відділення ВАСГНІЛ упродовж 1969-1990 рр. у напрямі розвитку органічного землеробства була плідною та різномановною. Із розширенням мережі галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів, їх рівномірним географічним розміщенням та охопленням дослідженнями різних напрямів органічного землеробства, було розроблено та впроваджено дієві природні заходи, що забезпечили підвищення родючості ґрунту, отримання якісної сільськогосподарської продукції та збереження навколишнього природного середовища.

Список літератури:

1. Коваленко Н. П. Наукові основи становлення та розвитку землеробства в Україні. Вісник аграрної науки. 2017. Спеціальний випуск (травень). С. 60-66.
2. ЦДАВО України. Ф. Р-2. Оп. 13. Спр. 4255. 293 арк.
3. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 85. 192 арк.
4. Південне відділення ВАСГНІЛ: зб. док. і матер. / НААН, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, З. П. Кірпаль, В. І. Кучер та ін.; наук. ред. М. Д. Безуглий. Київ, 2011. 544 с.
5. Пшеничний Н. І. До історії розвитку сільськогосподарської науки і дослідної справи на Україні. Вісник сільськогосподарської науки. 1972. № 12. С. 38-46.
6. ЦДАВО України. Ф. 5176. Оп. 1. Спр. 65. 144 арк.
7. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
8. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 127. 103 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 5176. Оп. 1. Спр. 385. 31 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 5176. Оп. 1. Спр. 292. 29 арк.
11. Коваленко Н. П. Науково-організаційна діяльність Координаційно-методичної ради УАСГН, МСГ УРСР, ПВ ВАСГНІЛ та УААН з проблем сівозмін у системах землеробства України (1956-2010 р.). Київ: ФОП Корзун Д. Ю., 2011. 90 с.
12. Коваленко Н. П. Сівозміни у системах землеробства України (1958-1984 рр.): зб. док. і матеріалів. Київ: Нілан ЛТД, 2012. 588 с.
13. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 957. 542 арк.
14. Савранчук В. В., Семеняка І. М., Андрієнко А. Л. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва: минуле і сьогодення. Вісник Степу. Кіровоград: КОД, 2011. С. 3-11.
15. Устинчик О. К. 50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції. Київ: Держсільгоспвидав УРСР, 1963. 207 с.
16. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 973. 177 арк.
17. Науменко М. Д. Історія становлення лабораторії землеробства. 50 років Волинського інституту АПВ. Луцьк: Надстир'я. 2006. С. 3-5.

18. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 929. 398 арк.
19. Дідух Л. М., Савченко Т. І., Копистко О. В. Чернігівський інститут АПВ НААН: минуле і сьогодення. Сучасні аспекти ведення сільського господарства. Чернігів: ЦНТЕІ, 2010. С. 103.
20. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 829. 227 арк.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 324. 230 арк.
22. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 803. 437 арк.
23. Живилко В. А., Кундиренко Е. Ф. Краткая историческая справка о Винницкой (бывшей Немерчанской) государственной сельскохозяйственной опытной станции (1886-1961 гг.). 75 лет Винницкой (бывшей Немерчанской) государственной сельскохозяйственной опытной станции. Киев, 1963. 209 с.
24. Поліщук І. С., Романенко М. М. Сільськогосподарська наука та виробництво в Агрономічному (1960-1996 рр.). До 110-ї річниці існування Вінницької обласної державної сільськогосподарської дослідної станції 1886-1996 рр. Вінниця. 1997. С. 3-14.
25. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 866. 341 арк.
26. Гриб Н. И., Чуйко В. К. Полтавская Ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственная опытная станция им. Н. И. Вавилова. Киев: Лыбидь, 1991. 232 с.
27. Горбенко І. Я. Надбання науки – виробництву. 50 років діяльності Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції. Тернопіль: Тернопіль. 1996. 178 с.
28. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 907. 692 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 998. 688 арк.
30. Гончарук О. В. Надбання науки – виробництву. 50 років діяльності Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції. Чернівці: Буковина. 1990. С. 3-13.
31. 50 років діяльності Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції. Чернівці: Буковина, 1990. 217 с.
32. ЦДАВО України. Ф. Р-27. Оп. 21. Спр. 1024. 105 арк.
33. Державний архів м. Київ Ф. Р-1331. Оп. 11. Спр. 161. 169 арк.
34. ЦДАВО України. Ф. 4860. Оп. 4. Спр. 153. 181 арк.
35. Юркевич Е. О., Коваленко Н. П., Бакума А. В. Агробіологічні основи сівозмін Степу України: монографія. Одеса: Одеське видавництво «ВМВ», 2011. 240 с.

Ореховский В.Д.

Национальная научная сельскохозяйственная библиотека
Национальной академии аграрных наук Украины

РАЗВИТИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В УССР В КОНТЕКСТЕ НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮЖНОГО ОТДЕЛЕНИЯ ВАСХНИЛ (1969-1990)

Аннотация

Установлено, что на протяжении 1969-1990 гг. научно-организационная деятельность Южного отделения Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени Ленина была направлена на координацию научной работы в научно-исследовательских учреждениях и высших учебных заведениях, расположенных в различных почвенно-климатических условиях УССР. Выяснено, что научно-исследовательскими учреждениями разработаны и усовершенствованы мероприятия органического земледелия: научно обоснованные севообороты с выращиванием зернобобовых и сидеральных культур, многолетних бобовых трав и их смесей, послеуборочных и послеукосных посевов; использование побочной продукции; применение рациональной обработки почвы, органо-минерального и бактериального удобрения, интегрированных систем борьбы с сорняками, вредителями и болезнями. Практическое внедрение естественных мероприятий обеспечило повышение плодородия почвы и производство качественной сельскохозяйственной продукции, улучшение фитосанитарного состояния и окружающей естественной среды.

Ключевые слова: развитие, усовершенствование, органическое земледелие, естественные мероприятия, Южное отделение, научно-исследовательские институты, высшие учебные заведения.

Orekhivskiy V.D.

National Scientific Agricultural Library of the NAAS

**DEVELOPMENT OF ORGANIC AGRICULTURE IN UKRAINIAN SSR
IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITY
OF THE SOUTH DEPARTMENT OF THE ALL-UNION ACADEMY
OF AGRICULTURAL SCIENCES NAMED AFTER V.I. LENIN (1969-1990)**

Summary

It is Set that during 1969-1990 scientifically-organizational activity of the South separation of the All-union academy of agricultural sciences of the name of Lenin was sent to co-ordination of the advanced study in research establishments and higher educational establishments, located in the different soil-climatic terms of Ukraine. It is found out, that worked out research establishments and the improved measures of organic agriculture: scientifically reasonable crop rotations with growing of leguminous and siderations cultures, long-term leguminous herbares and them mixtures, after-stubbles and after-hay-crops sowing; use of side products; application of rational till of soil, organic-mineral and bacterial fertilizer, integrated systems of fight is against weeds, wreckers and illnesses. Practical introduction of natural measures provided the fertility-improving of soil and production of quality agricultural goods, improvement of the fitosanitary state and natural environment.

Keywords: development, improvement, organic agriculture, natural measures, South separation, research institutes, higher educational establishments.